

Tekstiler ved musea i Nord-Østerdalen, litt om registrering og behandling

Av Ragnhild Bleken Rusten

I januar 1984 ble det mulig for musea i Nord-Østerdalen å gi førstehjelp til tekstilsamlingene sine. Arbeidskontoret ytte 75% og Musea i Nord-Østerdalen 25% av lønna til dette arbeidet. Jeg, formingslærer Ragnhild Bleken Rusten, skulle ta meg av arbeidet. I desember året før hadde jeg hospitert ved Kulturarvet i Falun, avdeling for tekstilkonservering.

I Nord-Østerdalen var det ikke lokaler som egnet seg for arbeidet. Et rom i min leilighet i Elverum ble ryddet og satt istand til å ta imot tekstilene. Enkelt, men nødvendig utstyr ble skaffet, bl.a. vaskekar, tykk plast, pappesker og syrefritt papir m.m. En del enkle hjelpemidler ble laget, former til å tørke luer og hatter på, støvsugerramme, førete klehengere o.l. Glomdalsmuseet stilte til disposisjon sitt store vaskekar av rustfritt stål og store bord til tørking av store gjenstander.

Musea i Nord-Østerdalen omfatter 8 enheter. En del av tekstilene fra Sætersgård Samlinger, Tolga, hadde fram til da ligget utstilt i monterer med glasslokk i kjelleren på Tolga skole. En del var kommet til de siste årene og de var uregistrerte. Tynset Bygdemuseums tekstiler var bare delvis registrerte. De var nedpakket i pappesker og koffertar og oppbevart på et av museets stabbur. Noe av dette var oppbevart separat, da en fryktet møll-angrep. Da det ble klart at tekstilene nå ville få hjelp, ble det hentet inn en samling tekstiler fra Dølmo. Tekstilene hadde ligget utildekket inn til en murpipe og var gjennom årene vætet av regnvann fra et sandholdig torvtak og utsatt for både tørke, høye og lave temperaturer. Klærne var derfor sammentrykt og med et tykt lag sandjord øverst. De var delvis mugne og møllspiste. I tillegg var det tekstiler fra Os Muse-

um, Bullmuseet i Rendalen og fra Uppigard Streitlien i Folldal.

Inndeling i grupper

På grunn av svært forskjellig almentilstand, måtte hvert plagg vurderes ut fra flere synspunkter. De som hadde hatt relativt god lagring tilhørte *gruppe I*, der det stort sett var støv fra utstillingstida som var mest iøyenfallende. Hvert plagg ble gransket med lupe. Førete, håndsydde ull-liv med hekter og spiler ble støvsugd med bobinetsramme lagt over og med svakeste sugeeffekt. Dette gjaldt også verkensjoler, dåpsluer og andre førete plagg. I de fleste tilfeller ble det brukt en myk pensel inni sømmer og ved kantinger, lommeklaffer o.l., og støvsugermunnstykket med bobinett over åpningen ble holdt inn mot plagget.

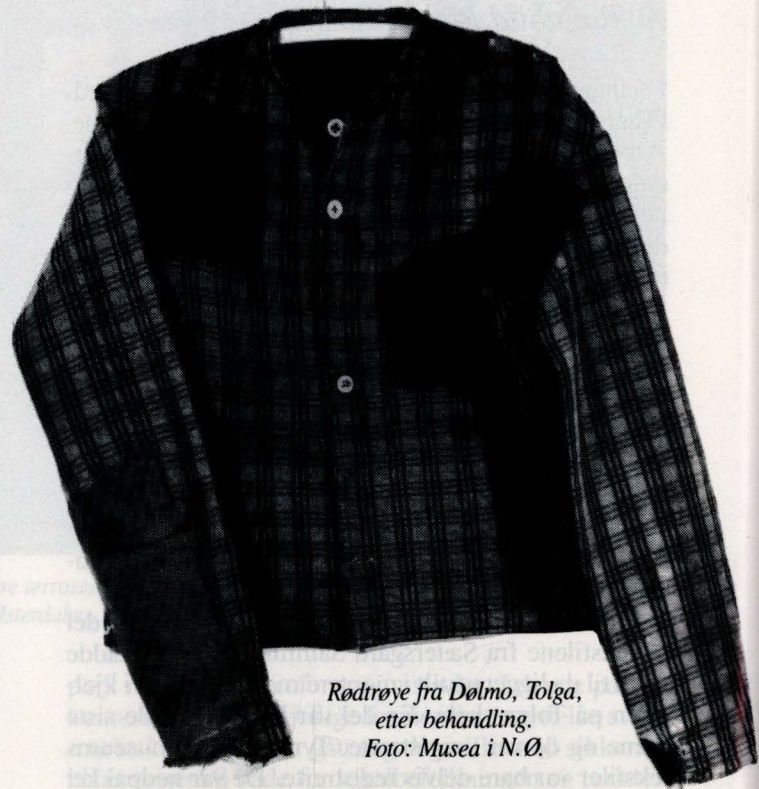
At en vattert dåpslue med metallkniplinger luktet svette og solarolje var det lite å gjøre med. Føret ble forsiktig overflatebehandlet med en fuktig klut, og lua fikk en forsiktig behandling med damp fra tuten på en vannkjele. Som oftest ble lin- og bomullsplagg vasket. Det luktet «gammelt» av dem og de kunne være «trøtte» etter mye håndtering. Men først ble de støvsugd. All behandling foregikk etter samme prinsipper som ved kulturarvet i Falun. Alle uregistrerte gjenstander ble registrert og alle plagg påsydd merket bendelbånd før pakkingen i esker med syrefritt papir. Det som egnet seg ble rullet opp på papphylser med syrefritt papir innerst, mellom lagene og ytterst, og knyttet om med papirføring under hyssingen.

I *gruppe II* kom de plaggene som enten var kommet inn til museet nylig eller hadde vært der lenge og som kunne se rene og ordentlige ut. En «stallbukse» fra

1930-40 årene luktet sterkt av moderne vaskemidler. Buksa ble skyllet i både 10 og 12 liter vann før en kunne regne med at alkaliene var fjernet. Et stort, svart ulltørkle var også vasket før innleveringen, men det så ikke tiltalende ut. Det var fullt av agner, antakelig fra bygg. I tillegg var det fullt av kattehår. Det var et tidkrevende arbeide å plukke dette ut med pinsett. Det måtte gåes over igjen etter at tørkleet var blitt tørt etter vask.

Til behandling forelå også en praktfull kepp fra sist på 1700-tallet. Den var sydd av grovt, to-skafts- og kypertvevd ull til ytterplagg og fôr. Den hadde vært godt oppbevart, så ren ut og ga i første omgang et betryggende inntrykk. Under støvsugingen ble likevel en viss mistanke vekket. Det var noe spesielt med grepet. Ikke mere slitt enn kepen var, burde en kunne vente en noe fastere og smidigere struktur. På et gulhvitt parti i fôret ble det oppdaget gule skjolder som løp opp i piperynkene i halslinningen. Var det fargeforandring i forbindelse med slitasje eller rett og slett skjolder etter for dårlig skylling? Keppen hadde antakelig ikke vært i bruk på ca. 100 år og ingen visste hva slags behandling den hadde fått før den ble gitt til museet. Ut fra det en vet om klesvask på landsbygda rundt århundreskiftet og i enkelte tilfeller like fram til siste krig, kunne det vært brukt lutvann, lutsåpe eller grønnsåpe. Skyllingen foregikk som oftest i kaldt vann fra bekk eller brønn med de begrensninger det ga for å få ut alkalierne. (R.B. Rusten: Vask og renhold av klær og innomhustekstiler, sett i forhold til hygiene, 1850-1940. Semesteroppgave. Telemark Distriktshøgskole, avd. Lokalhistorie. 1981.) Derfor var det mange tegn som tilsa at skylling ville være en god ting å gjøre. Det viste seg da også at første skyllevannet ble gulbrunt og skummende og det luktet lutsåpe lang vei. Dette fortok seg, og siste skyllevannet var trått i fingrene og alt skum var borte. Dessverre skjedde det noe med keppen som kunne vært unngått om bedre omtanke i forhold til mangelfullt utstyr hadde vært tilstede. En ønsket at keppen skulle se glatt og pen ut etter badet. Den ble lagt

på en glatt flate med retta ned, strukket forsiktig i fason og så mye vann som mulig trykket ut med frottéhåndklær og gitt en langsom tørking som er god latin i forhold til ull. Den lå til tørk i et luftig rom. Etter to-

*Rødtøye fra Dølmo, Tolga,
etter behandling.
Foto: Musea i N.Ø.*

tre dager var keppen fortsatt litt fuktig og jeg oppdaget muggdannelse på undersiden. Keppen ble øyeblikkelig lagt over et stativ og tørket i løpet av dagen. Keppen ble støvsugd på nytt for å fjerne muggsporene. Det greier en selvsagt ikke, muggsporer finnes alle steder. Men det var ikke muggskjolder å se etterpå. Dessuten var det en glede å kjenne at keppen hadde fått igjen smidighet, fasthet og struktur, de ullegenskapene en hadde ventet. Lærdommen av dette gikk i flere retninger. Så

tunge plagg må ikke vætes uten at en har en tørkeramme som gir luftgjennomgang til alle kanter. Temperaturen kan være lav, 15-16°, men luften må være i bevegelse. Og så må en være klar over at muggsporer er tilstede i gamle plagg. Senere presiserte jeg at kepen måtte lagres tørt og kjølig og aldri utsettes for langvarig fuktighet en gang til.

En håndvevd, skreddersydd, brun- og beige smårutete sportsdress med knebukse, langbukse, vest og jakke, var litt slitt og skitten, men ellers i god stand. En dressjakke var meget slitt og skitten. Den hadde blitt brukt som arbeidsjakke. Fôret var revnet og frynsete på et par steder, men snitt og stil, antakelig fra 20-årene, var interessant og sjelden i museumssammenheng. Derfor ble det fillete fôret sydd ned til et støttestoff og både jakke og sportsdressen ble grundig støvsugd før de gikk til rensing. Resultatet ble meget bra.

To silketørklær var klamme av fettsvette og luktet vondt. De ble vasket, men temperaturen på vaskevannet måtte heves til 28-30° for å få fett ut av fibrene.

I *gruppe III* ble de plaggene plassert som kom inn fra lagring på loftet eller stabbur. De var fuktige, noen direkte våte og derfor stivfrosne i februarulden. Puljevis ble de lagt inn til tørking. I denne samlingen fantes to meget slitte raudtrøyer. Tøyet var sprøtt av vask med sterke alkalier. Trøyene hadde store huller og lapper, noen uten innbrett av sårkant. Det var organisk skitt, men mest uorganisk, som glimmersand, høylo, muslort og rester av et fuglerede. I alle sømmer og folder på vranga lå gråhvit ull-lo pakket i tykke valker. Etter timers behandling med brede og smale pensler, pinsett og støvsuger, var trøyene ferdige til vasking. Vurderingen gikk ut på at trøyene burde vaskes for å redusere møll-angrep, selv om noe rødfarge ville løpe ut og at det var fare for ytterligere slitasje. En regnet også med å få ut restene av glimmersand og såperester fra tidligere rengjøring. Penger hadde en lite av, så tidkrevende understøtting av de svakeste partiene ble forkastet. Trøyene vil likevel være brukbar dokumen-

tasjon av raudtrøyetradisjonen i Østerdalen om de etterpå fikk ligge i ro i et brukbart magasinmiljø. En noe utradisjonell vaskemetode ble brukt, da en her lot tiden arbeide med plaggene. Vannmengden ble øket og trykkevaskingen foregikk med svamper fra begge sider av tøyet samtidig. Trøyene ble selvsagt vasket hver for seg og en kunne se at glimmersanden samlet seg på bunnen av karet. Etter ca. fire timers nervepirrende vask pr. trøye, ble de tørket med rikelig frottéhåndklær inni, da noen strekking av betydning ikke lot seg gjøre pga. slitasje og at lappene som var satt på, ikke fulgte trådretningen i plagget.

Det neste problemet var fire mannluer, sixpence-luer. De var så skitne at en ikke kunne se hvilken farge de hadde. Her var det hestemøkk, høydatter og sand klistret til tøyet. De var stivfrosne og luktet ikke godt. Etter tre dager i stuetemperatur, kunne en begynne med børsting/støvsuging. Det hjalp litt, men til slutt måtte en bruke kniv for å løsne sandflak og møkk. Mer børsting og støvsuging. Men luene var og ble utrivelige. Etter litt vurdering fram og tilbake, bestemte en å vaske luene, pappavstivete skygger til tross. De to første luene havnet i hver sin bøtte med 20-25° vann. Her måtte alle tillærte prinsipper brytes. Mye vann i bøttene ga god oppdrift og reduserte slitasjen. En alt for hurtig vaskeprosess var heller ikke å foretrekke, selv om pappskyggene ville hatt godt av det. Et så gjennomskittent tøy måtte få tid på seg. Etter det første vaskevannet på ca. 23-24°, viste det seg at hodebunnsvetten ikke hadde rørt på seg. Den lå som en seig, grå hinne inni luene. Altså måtte temperaturen heves til ca. 35°. Luene sirkulerte i bøtta etter som svampen ble trykket mot bøttekant og bunn. Et vaskevann til, og så skylling. Så ble luene dyttet fulle av frottéhåndklær slik at de mest mulig holdt fasongen, pakket helt inn og lagt i en sentrifuge så de ikke kunne forflytte seg. Sentrifugen kunne slås av og på manuelt. Med to luer samtidig fikk en balanse i sentrifugen. Tørketiden ble redusert på denne måten og det var en stor fordel både for pappskyggene og for trykk-knappene som var rust-

ne fra før. Vel ute igjen, ble luene forsiktig formet i fasing og satt på lerretsførete skumplastformer. Silkepapir ble lagt under slåtte knapper og spenner. I løpet av et døgn var luene tørre. De fire sixpence-luene viste seg da å være av god familie, og prosessen hadde reddet dem. Luene er nå festlige representanter for den kleskultur Kjell Aukrust er eksponent for. Tilsvarende luer blir ikke laget mer og er svært vanskelige å få tak i.

Inntil nå var de innkomne gjenstandene beskyttet med forheng og skjermer mot privatboligens miljø. Hvit frakk ble brukt av samme grunn. I og med behandlingen av neste kategori tekstiler, forandret disse sikkerhetstiltakene seg totalt. Fra nå av ble det privatmiljøet som måtte beskyttes mot de farene museums-tekstilene representerte.

Gruppe IV. Disse tekstilene hadde museet eid i lang tid, men de sto lagret for seg. Felles for dem alle var store og varierte skader etter møll-angrep og mugg. Her var det særlig gjenstander av pels, filt og vadmel. Vurderingen konkluderte med at var det mulig å gjøre noe med dem så en kunne redde restene, så skulle det gjøres. Noe måtte kanskje avskrives, men de fikk da være prøveobjekter.

Et par hjemmesydd votter med nappaskinn i loven og hundepels på håndbaken, var tette av møllskitt. Håndloven var hvitskimlete av mugg og vottene var stive som bark. Etter støvsuging ble håndloven gnidd med klut oppvridd i sodavann. Dernest fikk den en omgang med ren klut og rent vann. Flere ganger senere ble loven gnidd inn med vaselinolje. Et par rein-skinnskomager var så angrepet av møll at store hårtufser falt av bare en rørte dem. Her var det tomme møllhylser og store mengder møllskitt nede i pelsen, inni alle sømmer og i filtpynten. På en håndvevd og håndsydd militærlue fra Det Rørosiske Skiløberkompani var store partier oppspist av møll. Møll, -larver, -vinger og -skitt lå mellom stofflagene. De tomme hylsene måtte taes med pinsett, da de klebet seg til ull-loa med et proteinsekret. Det var trist å se gjenstander i en

slik forfatning og egentlig ikke noe oppløftende syn etter behandlingen heller. Men som dokumentasjon har de fortsatt en viss verdi. Innpakkede møllkuler ble lagt ned i alle esker med plagg av ull, andre midler rår ikke museet over, heller ikke separat plass for de vanskeligste tingene.

Det tristeste synet var å se hvordan møllen hadde herjet med en praktfull, håndsydd frakketrøye av brunt vadmel. Håndverksmessig lå den i toppklasse. Det var ikke en cm² som ikke var angrepet, både på rette og vrang. Frakken var uføret. Her var det larver fra ½ til ⅓ cm lange. Elleve, delvis levende, ble funnet i en lomme. Det tok nærmere to dager å få støvsugd frakken. Børster ble brukt inn mot alle sømmer, under knapper og de tynne skinnsnorene som festet dem. Frakken ble tilslutt vasket. Filt i samme farge ble vasket og lagt under. Sårkantene på de større hullene ble sydd ned til støttestoffet.

I et par hjemmelagede filttøfler som nylig hadde kommet inn til museet, ble det liv i møll-larvene i stuetemperaturen. Det krøp ut nye hver dag fra filt-lagene i øverste, avskårne kant og i vriståpningen. Store søkk i overflaten, både utenpå og inni, viste hvor det hadde vært konsentrert angrep. Etter støvsuging ble filttøflene vasket, da de selvsagt også var stive av skitt.

*Filttøflene før behandling.
Foto: Musea i Nord-Østerdalen.*

De ble sentrifugert. Et par dager senere kunne en plukke ut flere gulhvite larver som hadde krøpet fram.

Den siste gjenstanden i denne gruppen var et par unike tøfler. De hadde ikke hælkappe. Hovedformen var laget av naturhårgarn og teknikken var nålebinding. Flere lag tøy av ulike kvaliteter var brukt som fôr og til lapping. Flere lag tøy var brukt som såler både inni og under. Her var det dresstøyer og vadmél og et rødt tøylag av tvebandsstrikkning. Møllangrepene var ikke verre enn at de forskjellige tøylagene markerte seg. Men slitasjen hadde også vært stor og skitt var det nok av. Tøflene kom inn til museet tunge av fuktighet, men ble tørket, støvsugd, senere vasket og framsto til slutt som et sjarmerende eksempel på mangfoldet i hjemmetilvirkningen av fottøy.

Det ble altså ikke kassert noe fra gruppe IV. Men det er trist for et museum å ha så dårlig lagerplass at gjenstandene forringes så radikalt. Som en forstår kan det for giveren være både et positivt og et negativt gjensyn med tekstilene. Noe av dette materialet ble fotografert før konserveringen tok til, men ikke på langt nær alt en skulle ønsket. Forholdene lå ikke til rette for det.

To ganger ble møll-larver, vinger, hylser og møll-skitt sendt inn til Statens institutt for folkehelse. I første svarbrev fikk en bekreftet mistanken om at det kunne være både pelsmøll, skinnmøll og hønsemøll i tekstilene. I februar 1985 kom svaret på den andre prøven. Entomolog, cand. real. Reidar Mehl skriver: «Jeg har nå fått artsbestemt møllen. Den heter *Tinea bothniella* og er ikke tidligere påvist i Norge. Den ble første gang beskrevet fra Finland i 1954 og har blant annet gjort skader ved et museum i Turku. Det er en slektning av pelsmøllen og finnes, så vidt vi vet, bare i områder med lav vintertemperatur, Nord-Sverige, Finland og USSR. Den er derfor tilpasset kulde, kan formere seg i uoppvarmete bygninger og kan være vanskelig å bekjempe ved frysing.» Magasinproblemene er ikke løst ennå, og noen garanti for at møllen holdes i sjakk, har en ikke.

I 1989 ble det igjen aktuelt med behandling av tekstiler fra Nord-Østerdalen. I løpet av de fem årene siden sist, har jeg hospitert ved Nationalmuseets konserveringsanstalt, Brede i Danmark, ved Gamle Bergen og i Nilsens Renseri i Moss. Et tekstilateljé er etablert i Follebu. Det har fått stort vaskekar, tørkeramme og -bord, dejonisert vann og annet utstyr.

De tekstilene som skulle behandles var fra Husan-tunet, Alvdal og Os Museum, uregistrerte gjenstander ble registrert. Omlag halvparten av plaggene hadde vært relativt godt lagret. Dette til tross: plagg av lin og bomull, barnekjoler, vanter, strømper, brikker o.l. var med årene blitt gule og luktet «gammelt». De skulle stilles ut og ble derfor støvsugd og vasket. Vadmel- og klededresser ble støvsugd før de fikk en lett behandling med damp for å få ut skarpe bretter før pakking i esker med syrefritt papir. I ett tilfelle ble lommeføret i en uniformsbukse vasket. Det var brunt og seigt av skråtobakk.

Ut av en uregistrert, vattert stakk var det klippet et stort stykke, antakelig brukt til innlegg i sko eller støvler. En tanke om å understøtte det utklipte feltet, ble forkastet, fordi det viste seg umulig innen rimelig tid å skaffe egnet materiale. Klippekannten var klar og tøyet i stakken støtt og fast. Sårkannten ble derfor kastet over og stakken fikk stå fram som den var, med bevis på bruk og gjenbruk. En hvit mannsjakke i bomull fikk understøtting i to utglidde sømmer.

Blant tekstilene fra Os Museum Odden, alle uregistrerte, ble det tatt med et sammenbrettet hestedekken av hjemmevevd ulltøy fra en krok i stallen. Det var svært medtatt, og museet regnet med at det var lite en kunne gjøre med det. Hestedekkenet var «grodd» sammen av sterk muggdannelse i lodne, hvite flak. Dekkenet fikk høyeste prioritet hva forsiktig behandling angår. Tross vintervær ble det tatt ut for børsting for å beskytte ateliérmiljøet mot muggsporer. Dernest ble det støvsugd med ramme og sydd inn i et åpent stoff før

vasking. Etter tørking ble det igjen støvsugd for så til sist å bli understøttet under hullene med et tykt bomullsstoff som først ble kokt og krympet. Hestedekket viste alle grader av destruksjon fra utmerket ullkvalitet til det man kan karakterisere som arkeologisk materiale, brunt og mørkent. Fortsatt kan en få et inntrykk av hvilket stasdekket det har vært med ripsbånd i kantene, lærreimer, bredt pyntebånd og applikerte årstall og bokstaver.

På denne måten er et omfattende interessant tekstilmateriale fra Nord-Østerdalen blitt gjennomgått. Det er viktig å holde øye med tekstilene, lufte dem og sørge for best mulig oppbevaringsforhold, til et tekstilmagasin kan innredes. Først da kan en være noenlunde trygg for framtida.

*«Tekstilmagasinet» på stabburet på Ramsmoen. Et godt skritt mot bedre oppbevaring av tekstilene, nedlagt i fiskekasser fra Rena Kartongfabrikk, med syrefritt silkepapir og merkelapper utvendig.
Foto: Musea i Nord-Østerdalen.*